

Odpowiedzialność nieletnich za przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe

JANUSZ SAWICKI

Katedra Prawa o Wykroczeniach i Karnego Skarbowego
Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego

I

Proces wyodrębniania się prawa karnego nieletnich rozpoczął się na przełomie XIX i XX w. U podstaw tego procesu tkwiło wiele powiązanych z sobą czynników. Jednym z nich był wzrost przestępczości, w tym wzrost przestępczości dzieci i młodzieży spowodowany procesem uprzemysłowienia, masowymi migracjami ludności ze wsi do miast oraz osłabieniem tradycyjnych więzi społecznych¹. Nie bez znaczenia było też pojawienie się koncepcji pedagogicznych, w których zwrócono uwagę na prawidłowości rozwojowe i specyficzne potrzeby dziecka. W miarę upowszechniania się nowych koncepcji pedagogicznych dziecko przestało być traktowane jak miniatura dorosłego, ponieważ dostrzeżono w nim osobę o odmiennej psychice². Dla przedstawicieli nauki prawa karnego oznaczało to, że zwalczanie przestępczości nieletnich nie może być realizowane na drodze represji karnej, a kara nie jest odpowiednim środ-

¹ B. Urban, *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Kraków 1999, s. 17.

² B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich (od opieki do odpowiedzialności)*, Warszawa 2007, s. 23, 24.

kiem do zwalczania przestępstw nieletnich. Dlatego z dzieckiem, które popełniło czyn zabroniony przez ustawę karną, nie można postępować tak jak z dorosłym przestępcą, ale należy je poddać innym sądom i innej swoistej procedurze, a zamiast kary (względnie oprócz kary) stosować wobec niego środki wychowania i opieki³. Ponadto należy uwzględnić, że nowe podejście do odpowiedzialności nieletnich na początku XX w. nie miałyby właściwego gruntu, gdyby nie rozwój w tym samym czasie w doktrynie prawa karnego nowego kierunku nazywanego „szkołą socjologiczną”. Postulowane przez tę szkołę odrzucenie prawa karnego skoncentrowanego na odpłacie za popełnione przestępstwo na rzecz prawa karnego zorientowanego na poprawę sprawcy bardzo ułatwiło i przyspieszyło proces wyodrębniania się prawa karnego nieletnich i stosowania wobec nich nie kar, lecz środków wychowawczo-poprawczych⁴.

W Polsce proces ten przypadł na okres międzywojenny. Utworzona w 1919 r. Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej już w 1921 r. przedstawiła — zmierzający w tym właśnie kierunku — projekt ustawy o sądach dla nieletnich, który jednak nigdy nie wszedł w życie z powodów finansowych. Zawarte w nim przepisy o charakterze proceduralnym wprowadzone zostały do kodeksu postępowania karnego z 1928 r.⁵ oraz do prawa o ustroju sądów powszechnych z tego samego roku⁶. Przepisy kodeksu postępowania karnego przyznawały szerokie uprawnienia sędziemu dla nieletnich, który łączył funkcje sędziego śledczego, prokuratora i sędziego rozpoznającego sprawę. Przepisy materialnoprawne regulujące zasady odpowiedzialności nieletnich włączono z kolei do kodeksu karnego z 1932 r.⁷, przy czym w toku prac nad tym kodeksem zostały one nieznacznie zmienione. Ostatecznie do wyodrębnienia prawa karnego nieletnich z prawa karnego dorosłych doszło w Polsce wraz z uchwaleniem kodeksu karnego z 1932 r., który zawierał specjalny rozdział zatytułowany „Postępowanie z nieletnimi”. W świetle przepisów tego kodeksu sąd

³ Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej, 1921, s. 11.

⁴ M. Cieślak, *Od represji do opieki*, „Palestra” 1973, nr 1, s. 37.

⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 19 marca 1928 r. (Dz.U. Nr 33, poz. 314).

⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 lutego 1928 r. (Dz.U. Nr 12, poz. 93).

⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 11 lipca 1932 r. (Dz.U. Nr 60, poz. 571).

mógł na zasadzie wyjątku wymierzyć nieletniemu sprawcy karę tak jak sprawcy dorosłemu⁸.

Nowe rozwiązania dotyczące możliwości karania nieletnich wprowadził kodeks karny z 1969 r.⁹ Artykuł 9 § 2 tego kodeksu dopuszczał możliwość wymierzenia kary przewidzianej prawem karnym dorosłych takiemu nieletniemu, który popełnił wymienione w tym przepisie przestępstwo umyślne po ukończeniu 16 lat, jeżeli przemawiały za tym okoliczności sprawy oraz warunki i właściwości osobiste sprawcy, a zwłaszcza gdy poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne. Jednocześnie ukończenie 17 lat nie przesądzało o ponoszeniu odpowiedzialności karnej na zasadach przewidzianych dla dorosłych, ponieważ zgodnie z art. 9 § 3 sąd zamiast kary stosował środki wychowawcze lub poprawcze przewidziane dla nieletnich wobec sprawcy występkę popełnionego po ukończeniu 17, a przed ukończeniem 18 lat, jeżeli przemawiały za tym okoliczności sprawy oraz właściwości i warunki osobiste oskarżonego.

Zupełnie nowy stan prawny w zakresie odpowiedzialności nieletnich stworzyła uchwalona 26 października 1982 r. ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich¹⁰. Należy przy tym podkreślić, że opracowanie odrębnego aktu prawnego regulującego kompleksowo zasady odpowiedzialności nieletnich w Polsce trwało ponad 60 lat, bo od 1919 r. Z punktu widzenia założeń modelowych ustawa ta w porównaniu z przepisami kodeksu karnego z 1932 r. przyniosła wiele zmian polegających na wyraźnym rozbudowaniu elementów podejścia opiekuńczego. Ustawodawca zrezygnował z wcześniejszego rozdzielenia kwestii opieki, ochrony i wychowania dzieci i młodzieży pozostającej „w stanie zagro-

⁸ Na podstawie art. 76 § 1 k.k. z 1932 r. nieletniemu, który popełnił z rozeznaniem czyn zabroniony pomiędzy 13 a 17 rokiem życia, jeżeli postępowanie karne przeciwko niemu wszczęto po ukończeniu przez niego 17 lat, a umieszczenie go w zakładzie poprawczym nie byłoby już w ocenie sądu celowe. Z kolei art. 77 k.k. z 1932 r. przewidywał obligatoryjne wymierzenie kary nieletniemu, który został skazany na umieszczenie w zakładzie poprawczym i ukończył 20 lat przed rozpoczęciem wykonywania wyroku. Zob. szerzej B. Stańdo-Kawecka, *op. cit.*, s. 275, 277, 280–283; zob. też J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1938, s. 254.

⁹ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. — Kodeks karny (Dz.U. Nr 13, poz. 94 ze zm.).

¹⁰ Tekst jedn.: Dz.U. z 2010 r. Nr 33, poz. 178 ze zm. Ustawa obowiązuje od 13 maja 1983 r. W skrócie: ustawa o nieletnich (u.p.n.).

zenia” od reakcji na popełnienie przez nieletniego czynu zabronionego pod groźbą kary. Dlatego wśród przesłanek wszczęcia postępowania w sprawie nieletniego ustawa wymienia zarówno popełnienie czynu karalnego, jak i wykazywanie przejawów demoralizacji¹¹. Stanowią one podstawę do stosowania środków wychowawczych, leczniczo-wychowawczych i poprawczych. Sprawy obydwu kategorii nieletnich (sprawców czynów karalnych oraz dzieci i młodzieży wykazującej przejawy demoralizacji) przekazano do właściwości sądu rodzinnego, który przy ich rozpoznawaniu powinien kierować się przede wszystkim dobrem nieletniego (art. 3 § 1 u.p.n.). Rozwiązanie to jest zgodne z ratyfikowaną przez Polskę Konwencją o prawach dziecka przyjętą przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20 listopada 1989 r.¹² W myśl tej konwencji każde dziecko podejrzane lub oskarżone o naruszenie prawa karnego powinno mieć gwarancję rozpatrzenia bez zwłoki jego sprawy przez niezawisły organ sądowy. Sądy rodzinne działają w strukturze organizacyjnej sądów rejonowych. Zgodnie z ustawą z 27 lipca 2001 r. — Prawo o ustroju sądów powszechnych¹³ sprawy z zakresu postępowania w sprawach nieletnich rozpoznają wydziały rodzinne i nieletnich (tzw. sądy rodzinne). Właściwość miejscową sądu rodzinnego ustala się według miejsca zamieszkania nieletniego, a w razie trudności w ustaleniu miejsca zamieszkania — według miejsca pobytu nieletniego (art. 17 § 1 u.p.n.). W szczególnie uzasadnionych wypadkach, jeżeli czyn karalny nieletniego pozostaje w ścisłym związku z czynem osoby dorosłej¹⁴, a łączne rozpoznanie sprawy jest konieczne — prokurator przekazuje sprawę z aktem oskarżenia sądowi karnemu właściwemu według przepi-

¹¹ A. Gaberle, M. Korcyl-Wolska, *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Gdańsk 2002, s. 22 nn.

¹² Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm.

¹³ Dz.U. Nr 98, poz. 1070 ze zm.

¹⁴ Przez osobę dorosłą należy rozumieć — zgodnie z art. 10 § 1 k.k. i art. 5 § 1 k.k.s. — taką osobę, która popełniła czyn zabroniony po ukończeniu 17 lat i odpowiada na zasadach określonych w danym kodeksie. Wydanie postanowienia o wszczęciu lub prowadzeniu śledztwa łącznie przeciwko nieletniemu i osobie dorosłej zależy wyłącznie od oceny prokuratora i powinno być pisemnie uzasadnione (por. E. Skrętowicz, [w:] T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, wyd. 2, Warszawa 2007, s. 82).

sów kodeksu postępowania karnego¹⁵. Sąd taki orzeka w sprawie nieletniego z zachowaniem przepisów ustawy o nieletnich (art. 16 § 2 u.p.n.). Sprawę nieletniego rozpoznaje także sąd karny, jeżeli zachodzą podstawy do orzeczenia wobec nieletniego kary z kodeksu karnego¹⁶ (na podstawie art. 10 § 2 i 3). Nieletni przed sądem karnym musi mieć obrońcę (art. 79 § 1 pkt 1 k.p.k.).

Wyłączenie problematyki przestępczości nieletnich z kodeksu karnego oraz rozszerzenie podstaw ingerencji sądu w życie nieletniego o okoliczności świadczące o jego demoralizacji lub grożące demoralizacją w założeniu miało przyczynić się do zwiększenia efektywności zapobiegania i zwalczania demoralizacji i przestępczości nieletnich¹⁷. Nowa regulacja nie uchyliła wspomnianych już przepisów z art. 9 § 2 i 3 k.k. z 1969 r., nadal więc istniała możliwość pociągnięcia nieletniego za czyn karalny do odpowiedzialności karnej według tego kodeksu. Obowiązujący od 1 września 1998 r. kodeks karny z 1997 r. utrzymał karą odpowiedzialność nieletnich o charakterze subsydiarnym. Możliwe jest bowiem wymierzenie nieletnim kar i środków karnych na podstawie art. 10 § 2 i 3 k.k., już od ukończenia 15 lat. W porównaniu z poprzednim kodeksem, obecny kodeks karny obniżył w tym zakresie dolną granicę wieku nieletniego z 16 na 15 lat oraz precyzyjniej określił rodzaje przestępstw, wymieniając je enumeratywnie, a nie — jak wcześniej — opisowo.

II

Kluczowym dla poruszanej problematyki pojęciem — wymagającym wyjaśnienia ze względu na dość złożony w ustawie jego zakres — jest pojęcie „nieletniego”. Ustawa o nieletnich w art. 1 § 1 przewiduje

¹⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. — Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 89, poz. 555 ze zm.). Obowiązuje od 1 września 1998 r. W skrócie: k.p.k.

¹⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. — Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553 ze zm.). Obowiązuje od 1 września 1998 r. W skrócie: k.k.

¹⁷ A. Zieliński, *O projekcie ustawy o zapobieganiu i zwalczaniu demoralizacji i przestępczości nieletnich*, „Nowe Prawo” 1969, nr 5, s. 684; H. Zabrodzka, *Odpowiedzialność nieletnich na tle projektu ustawy o zapobieganiu i zwalczaniu demoralizacji i przestępczości nieletnich*, „Państwo i Prawo” 1969, nr 4–5, s. 795.

bowiem trzy desygnaty tego pojęcia, w zależności od rodzaju prowadzonego postępowania i wieku osób, wobec których stosowane mogą być poszczególne postępowania:

1) w zakresie zapobiegania i zwalczania demoralizacji — w stosunku do osób, które nie ukończyły lat 18;

2) w zakresie postępowania w sprawach o czyny karalne — w stosunku do osób, które dopuściły się takiego czynu po ukończeniu 13 lat, ale nie ukończyły lat 17;

3) w zakresie wykonywania środków wychowawczych lub poprawczych — w stosunku do osób, względem których środki te zostały orzeczone, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez te osoby lat 21.

Tak więc ustawa o nieletnich górną granicę wieku nieletnich ustala na 17, 18 lub 21 lat, w zależności od rodzaju postępowania. Dolna granica wieku nieletniego, wynosząca 13 lat ma zastosowanie w odniesieniu do postępowania o czyny karalne i zastosowanie środka poprawczego. Ustawa milczy natomiast na temat dolnej granicy wieku nieletnich w postępowaniu dotyczącym zapobiegania i zwalczania demoralizacji, a więc stosowania środków wychowawczych bądź leczniczo-wychowawczych¹⁸. Nie ulega jednak wątpliwości, że mogą to być nieletni poniżej 13 lat. Jak zauważa T. Bojarski¹⁹, ustawa nie może z góry określać dolnej granicy, gdyż decydować mogą realne potrzeby przeciwdziałania demoralizacji nieletniego i ta potrzeba może dotyczyć — co potwierdza statystyka sądowa²⁰ — nawet dziecka w wieku poniżej lat 10.

¹⁸ Krytyczne uwagi na temat braku wyraźnego ustalenia dolnego progu nieletniości w art. 1 § 1 pkt 1 u.p.n. wypowiadają w szczególności: M. Stanowska, A. Walczak-Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi o profilu ustawy o postępowaniu z nieletnimi. Zagadnienia materialnoprawne i procesowe*, „Państwo i Prawo” 1983, nr 6, s. 55–57; W. Patulski, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, „Nowe Prawo” 1983, nr 1, s. 7 nn.; zob. też na temat granic nieletniości M. Siewierski, *O właściwe zasady odpowiedzialności nieletnich*, „Państwo i Prawo” 1948, nr 2, s. 40–42; T. Bojarski, *Zasady odpowiedzialności nieletnich*, [w:] *Postępowanie z nieletnimi. Orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych*, red. T. Bojarski, Lublin 1988, s. 83; A. Ratajczak, *Materialnoprawne problemy ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, „Państwo i Prawo” 1983, nr 2, s. 10; T. Kaczmarek, *Psychologiczne i ustawowe kryteria odróżniania nieletnich od dorosłych w polskim prawie karnym*, „Nowe Prawo” 1990, nr 1–3, s. 15 nn.

¹⁹ T. Bojarski, [w:] T. Bojarski, E. Skrętowicz, *op. cit.*, s. 31.

²⁰ *Statystyka sądowa. Część II: Sprawy rodzinne w 1998 r.*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 2000, s. 46.

III

Odpowiedzialność nieletnich na podstawie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 r. opiera się na dwóch przesłankach wymienionych w jej art. 2. Chodzi o wypadki, gdy nieletni wykazuje przejawy demoralizacji lub dopuści się czynu karalnego.

U podstaw wprowadzenia do ustawy o postępowaniu z nieletnimi kryterium demoralizacji leżało założenie o potrzebie dostatecznie wcześniejszej interwencji sądu rodzinnego w życie nieletniego już wtedy, gdy wykazuje on symptomy demoralizacji, a nie dopiero wówczas, gdy popełnia czyny zabronione jako przestępstwa²¹. Należy stwierdzić, że użycie w ustawie o nieletnich pojęcia „demoralizacja” wzbudziło szczególne kontrowersje w literaturze prawniczej²² i orzecznictwie²³ ze względu na brak ustawowej definicji tego pojęcia. Ustawa wymienia jedynie szeroki zespół typowych przejawów demoralizacji nieletniego. Zgodnie z jej art. 4 § 1 do okoliczności świadczących o demoralizacji nieletniego należą w szczególności: naruszenie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierzędu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych.

Nawiązując do wiedzy psychologicznej i pedagogicznej, można ogólnie powiedzieć, że demoralizacja jest szczególną postacią nieprzystosowania społecznego²⁴. W szerszym ujęciu wyjaśnia się demoralizację jako stan osobowości cechujący się negatywnym nastawieniem (postawą) wobec oczekiwań społecznych, zgodnych z rolami społeczny-

²¹ T. Kaczmarek, *op. cit.*, s. 28.

²² Zob. między innymi A. Strzembosz, *System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym*, Lublin 1985, s. 128–134; Z. Sienkiewicz, *Sporne kwestie wokół pojęcia demoralizacji i nieprzystosowania społecznego*, [w:] *Postępowanie z nieletnimi...*, s. 173 nn.; V. Konarska-Wrzošek, *Ochrona nieletnich przed demoralizacją i przestępczością w ujęciu ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, „Państwo i Prawo” 1999, nr 5, s. 49 nn.

²³ Zob. na przykład wyrok SN z dnia 15 listopada 1984 r., II KR 248/84, OSNKW 1985, nr 7–8, poz. 61.

²⁴ T. Bojarski, [w:] T. Bojarski, E. Skrętowicz, *op. cit.*, s. 43; zob. też J. Bafia, *Wokół idei przewodnich nowego prawa o nieletnich*, „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny” 1984, nr 4, s. 8.

mi nieletniego jako syna (córkę), ucznia, uczestnika grupy rówieśniczej czy uczestnika gry, zabawy lub innej imprezy²⁵.

Z kolei czynem karalnym zgodnie z art. 1 § 2 pkt 2 u.p.n. jest czyn zabroniony przez ustawę jako: 1) każde przestępstwo powszechne²⁶, 2) każde przestępstwo skarbowe²⁷, 3) oraz jedno z 11 wykroczeń powszechnych²⁸. W tym ostatnim przypadku w praktyce najczęściej występować będzie wykroczenie zakłócenia porządku publicznego z art. 51 k.w.²⁹, natomiast śladowe znaczenie odgrywa dzisiaj na przykład spekulacja biletami z art. 133 k.w.³⁰

Ustawa o nieletnich nie wymienia natomiast w ramach pojęcia czynu karalnego wykroczeń skarbowych³¹. Oznacza to, że nieletni (także po ukończeniu 13 lat) w razie popełnienia czynu opisanego w kodeksie karnym skarbowym³² jako wykroczenie skarbowe nie ponosi odpowie-

²⁵ K. Grześkowiak *et.al.*, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 1984, s. 35.

²⁶ Zob. J. Giezek, [w:] M. Bojarski, J. Giezek, Z. Sienkiewicz, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, wyd. 4, Warszawa 2010, s. 77 nn.

²⁷ Zob. J. Sawicki, *Zarys prawa karnego skarbowego*, wyd. 2, Warszawa 2010, s. 43, 44.

²⁸ Zob. M. Bojarski, [w:] M. Bojarski, Z. Świda, *Podstawy materialnego i procesowego prawa o wykroczeniach*, wyd. 5, Wrocław 2008, s. 48, 49. Są to następujące wykroczenia: a) zakłócenie porządku, spokoju publicznego, wywołanie zgorszenia w miejscu publicznym, zakłócenie spoczynku nocnego (art. 51 k.w.); b) niszczenie znaku umieszczonego przez organ państwowy (art. 69 k.w.); c) usunięcie znaku ostrzegającego o grożącym niebezpieczeństwie (art. 74 k.w.); d) rzucanie kamieniami w pojazd mechaniczny będący w ruchu (art. 76 k.w.); e) niszczenie znaku drogowego (art. 85 k.w.); f) prowadzenie pojazdu w stanie po użyciu alkoholu lub podobnie działającego środka (art. 87 k.w.); g) kradzież lub przywłaszczenie cudzej rzeczy ruchomej o wartości do 250 zł (art. 119 k.w.); h) paserstwo mienia o wartości do 250 zł (art. 122 k.w.); i) umyślne niszczenie cudzej rzeczy o wartości do 250 zł (art. 124 k.w.); j) spekulacja biletami (art. 133 k.w.); k) niszczenie urządzeń użytku publicznego (art. 143 k.w.).

²⁹ Zob. J. Sawicki, *Ochrona porządku i spokoju publicznego w prawie o wykroczeniach*, Wrocław 2000, s. 31–61, 110; *idem*, *Chuligański charakter czynu w kodeksie wykroczeń*, „Prokuratura i Prawo” 1996, nr 6, s. 37–49.

³⁰ Zob. M. Bojarski, [w:] M. Bojarski, W. Radecki, *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, wyd. 5, Warszawa 2011, s. 764, 65.

³¹ J. Sawicki, *Zarys...*, s. 49–54.

³² Ustawa z dnia 10 września 1999 r. — Kodeks karny skarbowy (tekst jedn. Dz.U. z 2007 r. Nr 111, poz. 765 ze zm.).

działności z ustawy o nieletnich z tytułu popełnienia czynu karalnego. To kryterium ma odniesienie wyłącznie do przestępstw skarbowych.

Wobec nieletnich sąd rodzinny może stosować następujące środki wychowawcze: a) upomnienie, b) zobowiązanie do określonego postępowania³³, c) nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna, d) nadzór organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania — udzielających poręczenia za nieletniego, e) nadzór kuratora, f) skierowanie do ośrodka kuratorskiego, a także do organizacji społecznej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi³⁴, g) zakaz prowadzenia pojazdów, h) przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego, i) umieszczenie w rodzinie zastępczej, w młodzieżowym ośrodku wychowawczym albo w młodzieżowym ośrodku socjoterapii, j) inne środki zastrzeżone w ustawie o nieletnich³⁵ oraz środki przewidziane w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym³⁶.

Jedynym środkiem poprawczym przewidzianym w ustawie o nieletnich jest umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym. Jest to śro-

³³ Zwłaszcza do naprawienia wyrządzonej szkody, do wykonywania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego lub społeczności lokalnej, do przeproszenia pokrzywdzonego, do podjęcia nauki lub pracy, do uczestniczenia w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, do powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach albo do zaniechania używania alkoholu lub innego środka w celu wprowadzenia się w stan odurzenia (art. 6 pkt. 2 u.p.n.).

³⁴ Chodzi o pracę o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, po uprzednim porozumieniu się z tą organizacją lub instytucją (art. 6 pkt. 6 u.p.n.).

³⁵ Chodzi o środki leczniczo-wychowawcze, gdyż zgodnie z art. 12 u.p.n. w razie stwierdzenia u nieletniego upośledzenia umysłowego, choroby psychicznej lub innego zakłócenia czynności psychicznych bądź nałogowego używania alkoholu albo innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, sąd rodzinny może orzec umieszczenie nieletniego w szpitalu psychiatrycznym lub innym odpowiednim zakładzie leczniczym. Jeżeli natomiast zachodzi potrzeba zapewnienia nieletniemu jedynie opieki wychowawczej, sąd może orzec umieszczenie go w młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub w młodzieżowym ośrodku socjoterapii, a w przypadku gdy nieletni jest upośledzony umysłowo w stopniu głębokim i wymaga jedynie opieki — w domu pomocy społecznej.

³⁶ W myśl ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. — Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. Nr 9, poz. 59 ze zm.) sąd może między innymi skierować nieletniego do organizacji lub instytucji powołanej do przygotowania zawodowego (art. 109 § 2 pkt 4).

dek izolacyjny, a pewne ustawowe odmienności związane z orzekaniem i wykonywaniem tego środka wskazują na jego *quasi*-karny charakter³⁷. I mimo że zgodnie z pojęciami użytymi w ustawie nie jest karą, to w rzeczywistości stanowi odpowiednik kary pozbawienia wolności. Tego faktu nie zmienia odmienna niż w odniesieniu do kary pozbawienia wolności ocena prawna umieszczenia nieletniego w takim zakładzie. Mimo zasadniczo odmiennych celów środek ten jest zbliżony do pozbawienia wolności, dlatego zasadne jest twierdzenie, że jest to swoisty środek karny o charakterze wychowawczo-poprawczym³⁸. Do warunków bezwzględnych orzeczenia zakładu poprawczego zalicza się wiek nieletniego (ukończonych 13 lat w chwili popełnienia czynu) i rodzaj popełnionego czynu (popełnienie czynu karalnego). Pozostałe przesłanki, ujęte alternatywnie, mają charakter warunków względnych. Ustawodawca w art. 10 u.p.n. stwierdza, że przemawia za tym wysoki stopień demoralizacji nieletniego oraz okoliczności i charakter czynu, zwłaszcza gdy inne środki wychowawcze okazały się nieskuteczne lub nie rokują resocjalizacji nieletniego³⁹.

Wykonywanie środków wychowawczych ustaje z mocy prawa z chwilą ukończenia przez nieletniego 18 lat, a wykonywanie środka poprawczego oraz takich środków wychowawczych, jak: nadzór organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania oraz nadzór kuratora — z chwilą ukończenia 21 lat (art. 73 § 1 u.p.n.)⁴⁰. Umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym można warunkowo zawiesić na okres próby, który wynosi od roku do lat trzech (art. 11 u.p.n.). Sąd rodzinny może też warunkowo zwolnić nieletniego z zakładu poprawczego, jednak nie wcześniej niż po upływie sześciu miesięcy od umieszczenia go w zakładzie. Sąd ustala okres próby od roku do lat trzech, nie może on jednak trwać dłużej niż do ukończenia przez sprawcę 21 lat (art. 86 i 87 u.p.n.).

³⁷ P. Górecki, [w:] P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, wyd. 5, Warszawa 2010, s. 54.

³⁸ T. Bojarski, [w:] T. Bojarski, E. Skrętowicz, *op. cit.*, s. 68.

³⁹ *Ibidem*, s. 65; zob. też Z. Sienkiewicz, *Kontrowersje dotyczące przesłanek umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym*, „Palestra” 1986, nr 3, s. 22, 23.

⁴⁰ Także z chwilą ukończenia lat 21, jeżeli środki wychowawcze zastosowano na podstawie art. 10 § 4 k.k. lub art. 5 § 2 k.k.s. (tak art. 73 § 1 u.p.n.).

W obowiązującym stanie prawnym nieletni może też odpowiadać według kodeksu karnego, jednakże odpowiedzialność ta ma charakter subsydiarny. Nieletni może ponieść odpowiedzialność karną jedynie wyjątkowo, jeśli spełnione zostaną następujące warunki:

— popełni on jedno z przestępstw enumeratywnie wymienionych w art. 10 § 2 k.k.;

— popełni przestępstwo po ukończeniu 15 lat;

— przemawiają za tym szczególne okoliczności;

— kara wymierzona nieletniemu podlega ograniczeniom, zarówno co do rodzaju, jak i jej wymiaru.

Przepis art. 10 § 2 k.k. wymienia najpoważniejsze przestępstwa z kodeksu karnego, za które nieletni po ukończeniu 15 lat może ponieść karę. Katalog ten obejmuje zarówno zbrodnie⁴¹, jak i występki⁴². Przestępstwa te zostały wyliczone przez podanie konkretnych typów przestępstw. Ich katalog jest zamknięty, co oznacza, że tylko za te czyny nieletni może być pociągnięty do odpowiedzialności karnej na podstawie kodeksu karnego⁴³. Ustawodawca modyfikuje zakres odpowiedzialności karnej nieletniego, ograniczając zarówno rodzaj kary, jaką można mu wymierzyć, jak i jej wysokość. Wskazuje także na pewne szczególne dyrektywy jej

⁴¹ Zbrodnią jest czyn zabroniony zagrożony karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż trzy lata albo karą surowszą (art. 7 § 2 k.k.). Do wymienionych w art. 10 § 2 k.k. zbrodni należą: zamach na życie Prezydenta RP (art. 134 k.k.), zabójstwo i jego postacie kwalifikowane (art. 148 § 1, 2 i 3 k.k.), postacie kwalifikowane piractwa (art. 166 § 2 i 3 k.k.), postacie kwalifikowane gwałtu (art. 197 § 3 i 4 k.k.), wzięcie zakładnika oraz jego postać kwalifikowana (art. 252 § 1 lub 2 k.k.) oraz kwalifikowana postać rozboju (art. 280 § 2 k.k.).

⁴² Występkiem jest czyn zabroniony zagrożony grzywną powyżej 30 stawek dziennych, karą ograniczenia wolności albo karą pozbawienia wolności przekraczającą miesiąc (art. 7 § 3 k.k.). Występki wymienione w art. 10 § 2 k.k. to: umyślne ciężkie uszkodzenie ciała oraz jego postać kwalifikowana (art. 156 § 1 lub 3 k.k.), umyślne spowodzenie katastrofy zagrażającej życiu, zdrowiu lub mieniu oraz jego postać kwalifikowana (art. 163 § 1 lub 3 k.k.), piractwo, czyli porwanie statku wodnego lub powietrznego w typie podstawowym (art. 166 § 1 k.k.), umyślne spowodzenie katastrofy komunikacyjnej oraz jego postać kwalifikowana (art. 173 § 1 lub 3 k.k.), kwalifikowana postać czynnej napaści na funkcjonariusza publicznego (art. 223 § 2 k.k.) i rozbój w typie podstawowym (art. 280 § 1 k.k.).

⁴³ M. Dietrich, B. Namysłowska-Gabrysiak, *Prawo karne — część ogólna*, wyd. 3, Warszawa 2003, s. 32.

wymiaru i szersze niż w przypadku sprawcy dorosłego możliwości zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary⁴⁴.

Wskazując podstawy prawne odpowiedzialności nieletnich z kodeksu karnego, trzeba też wspomnieć, że takie podstawy zawiera sama ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Dotyczą one dwóch przypadków:

— jeżeli wobec nieletniego, który dopuścił się czynu karalnego, zachodzą podstawy do orzeczenia umieszczenia go w zakładzie poprawczym, ale w chwili orzekania ukończył już 18 lat (art. 13 u.p.n.);

— gdy orzeczonego środka poprawczego nie zaczęto wykonywać przed osiągnięciem przez sprawcę 18 lat (art. 94 u.p.n.)⁴⁵.

IV

Analizując odpowiedzialność nieletnich za przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe, w pierwszej kolejności należy bliżej odnieść się właśnie do ustawowego zakresu czynu karalnego. Nieletni odpowiada z tej ustawy za popełniony czyn karalny w postaci przestępstwa skarbowego, spenalizowanego w jednym z czterech rozdziałów części szczególnej tytułu I kodeksu karnego skarbowego, obejmujących przestępstwa podatkowe, celne, dewizowe i hazardowe. Mimo, że ustawa wymienia ogólnie wszystkie przestępstwa skarbowe, nie sposób pominąć faktu, iż ze względu na charakter wielu przestępstw skarbowych, w praktyce nieletni nie będzie w stanie swoim zachowaniem wyczerpać ich ustawowych znamion z uwagi na niemożność prowadzenia określonej ustawami działalności z powodu braku pełnej zdolności do czynności prawnych. Są jednak przestępstwa skarbowe, których ustawowe znamiona mogą wy-

⁴⁴ M. Budyn-Kulik, [w:] *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, red. M. Budyn-Kulik *et al.*, Kraków 2006, s. 36.

⁴⁵ W obu przypadkach, jeżeli sąd uzna, że orzeczenie (bądź wykonywanie) środka poprawczego nie jest celowe, może orzec karę z kodeksu karnego z jej obligatoryjnym nadzwyczajnym złagodzeniem. Zgodnie z art. 94 u.p.n. w razie wymierzenia kary pozbawienia wolności albo kary ograniczenia wolności czas jej trwania nie może przekroczyć okresu, jaki pozostaje nieletniemu do ukończenia 21 lat. Takiego ograniczenia wymiaru kary nie ma w art. 13 u.p.n., można jednak dowodzić istnienia takiego ograniczenia także w sytuacji uregulowanej w art. 13 u.p.n., stosując odpowiednie reguły wykładni (B. Stańdo-Kawecka, *op. cit.*, s. 29).

czerpywać czyny popełniane przez nieletnich, np. przemyt celny z art. 86 k.k.s., usunięcie towaru spod dozoru celnego z art. 90 k.k.s., paserstwo celne z art. 91 k.k.s., niezgłoszenie przywozu lub wywozu za granicę wartości dewizowych z art. 106f k.k.s., niepoddanie się kontroli organów celnych lub Straży Granicznej z art. 106h k.k.s., udział na terytorium Polski w zagranicznej grze losowej lub zakładzie wzajemnym z art. 107 § 2 k.k.s., udział w nielegalnych grach lub zakładach z art. 109 k.k.s. czy też sprzedaż losów bez uprawnienia z art. 110 k.k.s.

Z treści tego przepisu ustawy o nieletnich wyłania się jednak zasadniczy problem związany z pominięciem w definicji „czynu karalnego” wszystkich wykroczeń skarbowych. Oznacza to, że zastosowanie środków wychowawczych z ustawy o nieletnich wobec sprawcy takiego czynu, jak wykroczenie skarbowe, jest możliwe wyłącznie w drodze stwierdzenia jego demoralizacji. Trudno jednak przyjąć, że popełnienie jednego takiego czynu będzie świadczyło już o demoralizacji nieletniego. Wydaje się, iż dopiero notoryczne popełnianie takich czynów przez nieletniego (bez względu na dolną granicę wieku) może prowadzić do takiej oceny, a w konsekwencji do zastosowania środków z tej ustawy, ale z wyłączeniem środka poprawczego. Tymczasem działalność tzw. mrówek, czyli przemyt alkoholu i papierosów (dzisiaj w szczególności przez wschodnią granicę) przez pojedyncze osoby przekraczające granicę pieszo, jest także udziałem nieletnich sprawców, czerpiących z tego procederu korzyści materialne. Trzeba przy tym podkreślić, że w tym wypadku wykroczenie skarbowe zgodnie z kryterium tzw. ustawowego progu dotyczy uszczuplenia należności celnej do wysokości pięciokrotności minimalnego wynagrodzenia⁴⁶, tj. kwoty 7500 zł. Jednak w obecnym stanie prawnym w przypadku pojedynczego takiego czynu popełnionego przez nieletniego nie ma ustawowej podstawy do racjonalnej reakcji, a dopiero w przypadku notoryczności ich popełniania, świadczącej o demoralizacji nieletniego, można mówić jedynie o mocno ograniczonym jej zakresie. Nie tylko bowiem nie może mieć zastosowania środek poprawczy,

⁴⁶ Zgodnie z rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie wysokości minimalnego wynagrodzenia za pracę w 2012 r. (Dz.U. Nr 192, poz. 1141), wydanym na podstawie art. 2 ust. 5 ustawy z dnia 10 października 2002 r. o minimalnym wynagrodzeniu za pracę (Dz.U. Nr 200, poz. 1679 ze zm.), wysokość minimalnego wynagrodzenia za pracę od dnia 1 stycznia 2012 r. wynosi 1500 zł.

lecz przede wszystkim w przypadku wykroczenia skarbowego sąd rodzinny pozbawiony jest prawa orzeczenia przepadku rzeczy będących przedmiotem przemytu, gdyż ustawa o nieletnich w art. 6 pkt 8 przewiduje środek wychowawczy polegający na orzeczeniu przepadku rzeczy, ale uzyskanych wyłącznie w związku z popełnieniem czynu karalnego, którym według tej ustawy wykroczenie skarbowe nie jest.

Regulacja ta jest tym bardziej niezrozumiała, jeśli porównamy górną wysokość wartości rzeczy lub mienia dla wykroczenia powszechnego, np. paserstwa z art. 122 k.w. — wynoszącą 250 zł, a górną wysokość uszczuplenia należności celnej albo wartość przedmiotu czynu w przypadku wykroczenia skarbowego, np. paserstwa celnego z art. 91 k.k.s. — sięgającą aż wspomnianych 7500 zł. Według ustawy o nieletnich w pierwszym przypadku zachodzi „czyn karalny”, a w drugim już nie. Takie rozwiązanie budzi uzasadnione wątpliwości i jak się wydaje, nie znajduje racjonalnego wytłumaczenia. Należy też dodać, że tej luki w przepisach nie wypełnia również kodeks karny skarbowy, który przewiduje co prawda w art. 43 przepadek przedmiotów tytułem środka zabezpieczającego, ale tylko do sprawcy 17-letniego, wobec którego zastosowano art. 5 § 2 k.k.s., czyli odpowiadającego wyjątkowo z ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. Tak więc przepis ten nie dotyczy nieletnich.

V

Z kolei na tle obowiązującego systemu środków wychowawczo-poprawczych wyłania się poważny problem dotyczący stosowania środka wychowawczego w postaci nadzoru kuratora. Praktyka stosowania przez sądy środków wobec nieletnich wskazuje, że w tych przypadkach, w których sądy mają poważne wątpliwości co do zasadności umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym — głównie z uwagi na umieszczenie go w środowisku zdemoralizowanych nieletnich, stanowiących grupę rówieśniczą negatywnie oddziałującą na jej członków — decyduje się najczęściej na zastosowanie właśnie nadzoru kuratora. Taki sposób działania sądów rodzinnych wyraźnie pokazuje, jak bardzo ułomny jest obecnie model odpowiedzialności nieletnich, w którym treści opiekuńczo-wychowawcze minimalizują całkowicie aspekt prewencyjnego oddzia-

ływania takiego środka. Zgodnie bowiem z Rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych⁴⁷, wydanym na podstawie ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych⁴⁸ — kurator rodzinny, realizując określone przez prawo zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym, związane z wykonywaniem orzeczeń sądu, między innymi udziela podopiecznemu pomocy w organizowaniu nauki, pracy i czasu wolnego oraz w rozwiązywaniu trudności życiowych (§ 3 ust. 1 pkt 6 rozporządzenia), współdziała z organizacjami, instytucjami, stowarzyszeniami i innymi podmiotami, których celem działania jest pomoc podopiecznym (§ 3 ust. 1 pkt 8), współpracuje z rodziną podopiecznego (§ 3 ust. 1 pkt 5). Sama zaś ustawa o nieletnich w dodanym art. 70a § 2⁴⁹ wyszczególnia, że do zakresu działania kuratora sądowego należy między innymi współdziałanie z właściwymi stowarzyszeniami, organizacjami i instytucjami w zakresie poprawy warunków wychowawczych, bytowych lub zdrowotnych nieletniego (pkt 4), jak też udzielanie nieletniemu innej stosownej pomocy (pkt 8). Są to więc zadania służące poprawie życia nieletniego i jego rodziny, w szczególności wspierające we wszystkich sprawach, które przerastają możliwości nieletniego i jego rodziców lub innych opiekunów prawnych. Trudno kwestionować zasadność takich czynności kuratora rodzinnego, jednak problem dotyczy tego, że nadzór kuratora jest zbyt często jedynym środkiem stosowanym wobec nieletniego sprawcy przestępstwa. Nie byłoby tego problemu, gdyby nadzór kuratora stanowił dodatkowy środek wychowawczy obok innego, bardziej dolegliwego dla nieletniego środka, skoro mamy do czynienia z nieletnim przestępcą. Warto też zauważyć, że nieletni sprawca czynu karalnego mniejszej wagi, który nie będzie w związku z tym objęty nadzorem kuratora, takiej pomocy mieć nie będzie. Tak więc rezygnacja z orzeczenia rzeczywiście surowego środka, jakim jest umieszczenie w zakładzie poprawczym, natrafia na niepokojącą lukę w przepisach pra-

⁴⁷ Dz.U. Nr 112, poz. 1064.

⁴⁸ Dz.U. Nr 98, poz. 1071 ze zm.

⁴⁹ Przepis ten wszedł w życie z dniem 1 stycznia 2012 r. na podstawie ustawy z dnia 29 lipca 2011 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. Nr 191, poz. 1134).

wa, bowiem orzeczenie wyłącznie nadzoru kuratora jest w tym wypadku środkiem nieadekwatnym do czynu nieletniego.

Jeśli dodać do tego zgodne z Rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 czerwca 2003 r. w sprawie standardów obciążenia pracą kuratora zawodowego⁵⁰ maksymalne obciążenie pracą rodzinnego kuratora zawodowego, które łącznie wynosi do 100 spraw, w tym do 50 własnych (dozory, nadzory oraz inne czynności) — to wyłania się obraz z jednej strony nadopiekuńczego, a z drugiej mało skutecznego systemu oddziaływania na poważnie zdemoralizowanych nieletnich, w którym kluczowe miejsce zajmuje opieka. Taki stan rzeczy może pogłębić obowiązująca od 1 stycznia 2012 r. ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej⁵¹, która w art. 3 ust. 1 obowiązek wspierania rodziny przeżywającej trudności w pełnieniu funkcji opiekuńczo-wychowawczych ceduje na jednostki samorządu terytorialnego oraz na organy administracji rządowej. Ustawa określa więc kolejne podmioty zobowiązane do niesienia szeroko rozumianej pomocy i opieki także nad nieletnimi, nie wyłączając przecież tych najbardziej zdemoralizowanych, co oznaczać może w konkretnych przypadkach dublowanie niektórych czynności wykonywanych przez kuratora. W omawianym kontekście trzeba więc postawić pytanie, czy nie mamy do czynienia z nadmiarem opieki przy ewidentnym niedosycie środków o charakterze wychowawczo-poprawczym, gdy mówimy o nieletnich sprawcach przestępstw lub przestępstw skarbowych?

VI

Omawiając odpowiedzialność nieletnich za przestępstwa karbowe i wykroczenia karbowe, trudno byłoby nie odnieść się także do samego kodeksu karnego skarbowego. W § 1 art. 5 stanowi on, że zdolność do odpowiedzialności karnej skarbowej posiada sprawca, który popełnił czyn zabroniony po ukończeniu 17 lat. Jednak w § 2 wyjątkowo zezwala na traktowanie sprawcy w wieku 17 lat jak nieletniego, a więc z ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, o ile w chwili popełnienia czynu nie miał ukończonych lat 18, a okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju

⁵⁰ Dz.U. Nr 116, poz. 1100.

⁵¹ Dz.U. Nr 149, poz. 887.

sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają. Uregulowanie to opiera się na założeniu, że rozwój intelektualny i moralny jednostki przebiega w sposób zindywidualizowany. Jako zasadę przyjmuje się, iż pełną zdolność do zawinienia popełnianych czynów zabronionych osiąga się z ukończeniem 17 lat, jest jednak rzeczą oczywistą, że ustawowa granica wieku ma charakter umowny, a polskie prawo karne stara się tę sztywną granicę rozluźnić i zrelatywizować⁵².

W tej kwestii warto więc rozważyć, czy nie byłoby właściwsze przesunięcie wieku odpowiedzialności w kodeksie karnym skarbowym na ukończonych w chwili czynu lat 18. Za takim rozwiązaniem przemawia kilka argumentów. Po pierwsze, nie byłoby problemów proceduralnych związanych z traktowaniem nieletniego jako osoby niepełnoletniej, a więc podlegającej opiece rodziców lub innych opiekunów prawnych, których udział w niektórych czynnościach jest dzisiaj konieczny. Po drugie, jak już wspomniano na początku, większość przestępstw skarbowych i wykroczeń skarbowych może popełnić osoba pełnoletnia, czyli mająca pełną zdolność do czynności prawnych, a jej brak praktycznie redukuje całkowicie możliwość popełnienia wielu skarbowych czynów zabronionych. Po trzecie, służyłoby to spójności systemowej. Tym samym kryterium, tj. dojrzałości psychicznej, posługuje się ustawodawca w prawie cywilnym, twierdząc, że ma ona miejsce z ukończeniem 18 lat (przy określeniu pełnej zdolności do czynności prawnych), i w prawie karnym — przy określeniu zdolności do odpowiedzialności karnej, w tym karnej skarbowej, oraz z kodeksu wykroczeń⁵³ — uważając, że ma to miejsce z ukończeniem lat 17. Wskazane byłoby ujednolicenie tej kwestii.

VII

Oceniając obowiązujący model odpowiedzialności nieletnich, należy zauważyć, iż Polska należy obecnie do nielicznych krajów, w których system traktowania nieletnich sprawców przestępstw, w tym przestępstw skarbowych, nadal pozostaje pod tak silnym wpływem systemu opie-

⁵² M. Cieślak, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1990, s. 349.

⁵³ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. — Kodeks wykroczeń (tekst jedn. Dz.U. z 2010 r. Nr 46, poz. 275 ze zm.). Obowiązuje od 1 stycznia 1972 r. W skrócie: k.w.

kuńczego. W sposób typowy dla modelu opiekuńczego ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich zakłada, że nieletni przestępcy — poza nielicznymi wyjątkami — nie są zdolni do ponoszenia odpowiedzialności za swoje zachowanie ze względu na brak dojrzałości umysłowej i społecznej. Nieletni przestępca w świetle tej ustawy nie jest traktowany jak podmiot odpowiedzialny za swoje działania, a raczej jak przedmiot zabiegów ze strony sądu rodzinnego, zorientowanych na osiągnięcie korzystnych zmian w jego osobowości⁵⁴. Tak więc system traktowania nieletnich przyjęty w ustawie o nieletnich ma charakter opiekuńczo-wychowawczy i ochronny (wobec nieletnich)⁵⁵.

Tymczasem w opinii Europejskiego Komitetu do spraw Ekonomicznych i Społecznych⁵⁶ na temat zapobiegania przestępczości nieletnich zwrócono uwagę, że w odniesieniu do nieletnich w krajach członkowskich Unii Europejskiej upowszechnia się ostatnio „model odpowiedzialności” (*responsibility model*) w powiązaniu z elementami sprawiedliwości naprawczej, eksponującej naprawienie szkód wyrządzonych pokrzywdzonemu⁵⁷, ale zakładający też umocnienie praw i gwarancji procesowych nieletniego. Zgodnie z podstawowymi zasadami tego modelu sprawami dotyczącymi dzieci i młodzieży nieprzestępczej, pozostającej w stanie zagrożenia, zajmują się wyłącznie służby socjalne w ramach systemu pomocy społecznej, polityki społecznej i kształtowania rynku pracy. Dopiero gdy chodzi o nieletnich, którzy popełnili czyn zabroniony prawem karnym, sprawy rozpoznawane są w ramach odrębnego systemu wymiaru sprawiedliwości, a zupełnie wyjątkowo przez zwykłe sądy karne. W każ-

⁵⁴ B. Stańdo-Kawecka, *op. cit.*, s. 347, 348.

⁵⁵ Zob. szerzej V. Konarska-Wrzošek, *op. cit.*, s. 55.

⁵⁶ European Economic and Social Committee (2006), *Opinion on the prevention of juvenile delinquency. Ways of dealing with juvenile delinquency and the role of the juvenile justice system in the European Union*, <http://www.esc.eu.int> (dostęp: lipiec 2006).

⁵⁷ Zob. M. Wright, *Geneza i rozwój sprawiedliwości naprawczej*, [w:] *Mediacja. Nieletni przestępcy i ich ofiary*, red. B. Czarnecka-Działuk, D. Wójcik, Warszawa 1999, s. 46; B. Stańdo-Kawecka, *op. cit.*, s. 102 nn.; idea sprawiedliwości naprawczej została szerzej przedstawiona w Polsce w dwóch pozycjach książkowych zagranicznych autorów: Ks. J. Consedine, *Sprawiedliwość naprawcza. Przywrócenie ładui społecznego*, Warszawa 2004; N. Christie, *Dogodna ilość przestępstw*, Warszawa 2005; w polskiej literaturze z tego samego okresu: *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*, red. M. Płatek, M. Fajst, Warszawa 2005; M. Królikowski, *Sprawiedliwość karania w społeczeństwach liberalnych. Zasada proporcjonalności*, Warszawa 2005.

dym przypadku system sądowy ma zapewniać nieletnim podejrzany-
m te same prawa i gwarancje procesowe, jakie przysługują dorosłym⁵⁸.

Jednym z kluczowych punktów reformy prawa karnego nieletnich w Europie (podobnie jak w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie) jest założenie, że nieletni jest osobiście odpowiedzialny za swoje zachowanie, a w związku z tym w razie popełnienia przestępstwa musi liczyć się ze stosowną reakcją organów wymiaru sprawiedliwości i ponieść konsekwencje naruszenia norm prawnych. Przepisy tak znowelizowanego prawa karnego nieletnich z jednej strony rozszerzają możliwość nieformalnego załatwienia sprawy nieletniego, który akceptuje odpowiedzialność za popełniony czyn i podejmuje działania zmierzające do naprawienia wyrządzonej szkody, a z drugiej — zaostrzają zasady odpowiedzialności starszych nieletnich popełniających najcięższe przestępstwa. W rezultacie, choć z różnym nasileniem w poszczególnych krajach, nastąpiło zbliżenie prawa karnego nieletnich do prawa karnego dorosłych. Proces ten szczególnie wyraźnie zaznaczył się w państwach, które wcześniej oparły swoje systemy postępowania z nieletnimi na modelu opiekuńczym⁵⁹.

Można uznać, że w ten europejski model odpowiedzialności nieletnich wpisuje się obowiązujący w Polsce subsydiarny charakter odpowiedzialności nieletnich z art. 10 § 2 i 3 k.k. Zastrzeżenia budzić musi natomiast — przewidziany w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich — z jednej strony zbyt opiekuńczy model postępowania z nieletnimi sprawcami czynów karalnych, z drugiej zaś nadmierne „usądowienie” spraw nieletnich zdemoralizowanych, lecz niepopełniających jeszcze tego rodzaju czynów.

Zmiana modelu odpowiedzialności nieletnich, przyjętego w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich, jest z całą pewnością zadaniem pożądanym i od dawna oczekiwanym, toteż trwają prace Zespołu do spraw opracowania projektu ustawy regulującej w sposób kompleksowy postępowanie w sprawach nieletnich⁶⁰. W ramach tych działań warto

⁵⁸ B. Stańdo-Kawecka, *op. cit.*, s. 347.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 196, 207.

⁶⁰ Zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 8 września 2003 r. powołany został taki Zespół, w którego skład weszli przedstawiciele nauki oraz praktyki. Od stycznia 2004 r. trwają prace nad przygotowaniem projektu ustawy roboczo nazwanej „Prawo nieletnich” lub „Kodeks nieletnich”. Prace tego Zespołu wciąż trwają.

byłoby dokonać także zmian modyfikujących odpowiedzialność nieletnich za przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe.

Po pierwsze, w nowej ustawie dotyczącej nieletnich należałoby dokonać uściślenia, o jakie rodzaje przestępstw skarbowych chodzi w ramach pojęcia „czynu karalnego”, a przede wszystkim włączyć w zakres tego pojęcia wybrane wykroczenia skarbowe.

Po drugie, w nowej ustawie należy wyraźnie oddzielić postępowanie w sprawach nieletnich sprawców czynów karalnych od postępowania z nieletnimi zdemoralizowanymi, ale niepopołniającymi czynów karalnych.

Po trzecie, w kodeksie karnym skarbowym wskazane byłoby przesunięcie wieku odpowiedzialności karnej skarbowej z 17 na ukończonych 18 lat w chwili popełnienia czynu, przy założeniu, że pełna zdolność do czynności prawnych nadal będzie związana z ukończeniem 18 lat, choć korzystniejsze dla całego systemu prawnego — bo uwzględniające także zdolność do ponoszenia odpowiedzialności z kodeksu karnego i z kodeksu wykroczeń — byłoby obniżenie wieku pełnej zdolności do czynności prawnych z 18 na 17 lat.

Zmiany te nie tylko wzmocnią ochronę interesu finansowego Skarbu Państwa i pozostałych uprawnionych podmiotów, lecz także urealnią i ułatwią stosowanie przepisów w zakresie poruszanej problematyki.

Juvenile liability for fiscal offences

Summary

The article reviews the most significant issues associated with the applicable model of juvenile liability as set out in the Act on Juvenile Delinquency Proceedings and the Criminal Code. The study focuses on juvenile liability for fiscal offences defined in the Fiscal Criminal Code, providing conclusions and suggesting changes in the way minors are treated in Poland in this particular respect, which may contribute to the development of a proper solution to the problem in the future.

Keywords: juvenile, fiscal crime, fiscal misdemeanor.